

KS. ŁUKASZ KRUCKI

RUBRYCELE I SCHEMATYZMY
ARCHIDIECEZJI GNIEŹNIEŃSKIEJ (1532-2019)

ORDOS AND DIRECTORIES OF THE ARCHDIOCESE OF GNIEZNO (1532-2019)

Abstract. From the 16th century onward, ordos, later referred to as directoria, began to be developed in the Archdiocese of Gniezno for liturgical and pastoral purposes. The oldest known publication dates back to 1532 and is connected with the rule of Archbishop Maciej Drzewicki. In the following centuries, the ordos evolved. In the 18th century, they started to come with annuals. Initially, an annual consisted only of a list of canons of the Metropolitan Chapter in Gniezno and a list of priests deceased in the year preceding the printing of the given rubric. From the 19th century onward, the annuals were developed and extended so much that they became an important compendium of knowledge on the ecclesial situation of the Archdiocese of Gniezno at that time. In 1929, the publication was divided into two parts – a liturgical calendar and a diocesan annual. This state of affairs has continued to this day. As these publications cover administrative information, in addition to liturgical and pastoral contents, they have become a primary historical source over time.

Key words: Gniezno archdiocese; ordos; schematisms.

Archidiecezja gnieźnieńska, jako najstarsza archidiecezja na ziemiach polskich, przodowała w wielu dziedzinach życia kościelnego. Niejako z konieczności inicjowała również wiele przedsięwzięć, które następnie były wprowadzane w życie w innych polskich diecezjach¹. Uwaga ta odnosi się także do płaszczyzny wydawniczej, gdyż to w archidiecezji gnieźnieńskiej (obok diecezji krakowskiej i poznańskiej) zaczęto od XVI w. systematycznie

---

Ks. dr ŁUKASZ KRUCKI – Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie; Prymasowskie Wyższe Seminarium Duchowne w Gnieźnie; adres do korespondencji: e-mail: krucki@op.pl

¹ M. ALEKSANDROWICZ, *Gnieźnieńska archidiecezja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, red. L. Bieńkowski i in., TN KUL, Lublin 2012, kol. 1173-1174.

przygotowywać rubrycele (dyrektoria), stanowiące rodzaj kalendarza liturgicznego przydatnego do sprawowania służby Bożej w ciągu roku kościelnego². Wspomniane druki z pierwotnie niewielkich wydawnictw, bo drukowanych *in octavo*, z czasem stały się obszernymi publikacjami zawierającymi również schematyzm, a więc dodatek traktujący o kwestiach organizacyjnych i personalnych archidiecezji³. Zaważyło to na randze wydawnictw i ich przydatności nie tylko dla współczesnego im użytkownika korzystającego z nich na co dzień, ale i dla historyka badającego rzeczywistość eklezjalną w konkretnym momencie dziejowym i w określonej przestrzeni geograficznej.

Celem niniejszego artykułu jest analiza rozwoju rubrycel i schematyzmów archidiecezji gnieźnieńskiej, która dokonała się na przestrzeni kilku wieków. W ten sposób obecne opracowanie inspirowane do grona prac omawiających podobne zagadnienia w odniesieniu do innych polskich diecezji⁴.

---

² M. KONIECZNY, *Rubrycela*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz i in., TN KUL, Lublin 2012, kol. 513-514.

³ Ł. KRUCKI, *Rubrycele i schematyzmy archidiecezji gnieźnieńskiej. Katalog druków przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie*, Gniezno 2016, s. 19-23.

⁴ Wiele polskich diecezji doczekało się szczegółowych opracowań odnoszących się do tematyki rubrycel i schematyzmów. Do najważniejszych z nich należą: M. BANASZAK, *Elenchy i roczniki archidiecezji poznańskiej*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej” 26(1975), nr 10-11, s. 251-254; S. BYLINA, *Schematyzm Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej w latach 1945-1992*, „Rocznik Białskopodlaski” 24(2016), s. 293-316; P. GÓRECKI, *Opolskie roczniki diecezjalne 1947-2010*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 34(2014), s. 207-230; M. HALABURDA, *Katalog rubrycel diecezji pińskiej 1926-1939 znajdujących się w księgozbiornie Archiwum Diecezjalnego w Drohiczyźnie*, „Studia Teologiczne” 35(2017), s. 241-260; P. KARDYŚ, *Rubrycele i schematyzmy diecezji żmudzkiej z lat 1853-1914 zachowane w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach*, „Nasza Przeszłość” 126(2016), s. 291-319; S. KONARSKA-ZIMNICKA, *Ze zbiorów Archiwum Diecezjalnego w Kielcach. Rubrycele i schematyzmy diecezji tyraspolskiej 1858-1913*, „Archeion” 118(2017), s. 341-364; J. KOPIEC, *Schematyzmy diecezji opolskiej z lat 1947-1974*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK) 61(1992), s. 167-216; T. KRAHEL, *Schematyzmy diecezji wileńskiej jako źródło historyczne*, ABMK 38(1979), s. 111-149; 39(1979), s. 191-233; H. KRAMARZ, *Schematyzmy galicyjskie jako źródło historyczne*, „Studia Historyczne” 25(1982), nr 1, s. 27-48; B. KUMOR, *Schematyzmy diecezji tarnowskiej z XIX w. jako źródło demograficzne*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1(1967), s. 67-87; A. KWAŚNIEWSKI, *Rubrycele i schematyzmy diecezji kieleckiej (1808-1818)*, „Rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamiennej. Z dziejów regionu i miasta” 4(2013), s. 57-77; TENŻE, *Rubrycele i elenchusy diecezji krakowskiej z lat 1801-1848*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 3(2014), s. 205-245; S. LIBROWSKI, *Katalog rubrycel i schematyzmów diecezji i zakonów historycznej Polski znajdujących się w księgozbiornie podręcznym Archiwum Diecezjalnego we Wrocławiu*, ABMK 23(1971), s. 213-310; 24(1972), s. 5-94; 25(1972), s. 39-113; 26(1973), s. 89-197; 27(1973), s. 57-130; A. MAŃKOWSKI, *O dawnych rubrycelach chełmińskich*, „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej” 78(1935), s. 552-556; J. MARCZEWSKI, *Rubrycele i schematyzmy diecezji chełmsko-lubelskiej (1818-1992)*, „Roczniki Teologiczne” (dalej: RT) 65(2018), z. 4, s. 51-71; TENŻE, *Rubrycele i schematyzmy łacińskiej diecezji chełmskiej*, RT 66(2019), z. 4, s. 21-39;

Nie oznacza to jednak, że tematyka rubrycel i schematyzmów przygotowanych dla potrzeb wspomnianej archidiecezji pozbawiona była własnego opracowania. Jest nim książka ks. Łukasza Kruckiego pt. *Rubrycele i schematyzmy archidiecezji gnieźnieńskiej. Katalog druków przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie* (Gnieźno 2016). Wzmiankowana publikacja w swoim zasadniczym zrębie, co sugeruje tytuł, skupia się na części katalogowej. Omówienie rozwoju interesujących nas druków jest elementem wprowadzającym do głównego zagadnienia książki. Ponadto od czasu ukazania się wspomnianej pracy nastąpił postęp w badaniach bibliologicznych nad przytoczonymi drukami, co również wpłynęło na stan wiedzy o rubrycelach i schematyzmach archidiecezji gnieźnieńskiej. Istotnym dla prowadzonych badań okazało się także odnalezienie w 2016 r. rubryceli przygotowanej na 1653 r. Przywołane argumenty sugerują zatem, by ponownie przyrzeć się rozwojowi gnieźnieńskich rubrycel i schematyzmów.

Niejako na wstępie należy zaznaczyć, że najstarsze rubrycele archidiecezji gnieźnieńskiej wyrosły ze średniowiecznych kalendarzy liturgicznych, które nazywano *Ordinarius*, *Ordo*, *Ceremoniale*, *Liber ordinarius*, *Rubrica*, *Ordines Romani*⁵. Ich inicjatorem w nowożytnej formie był arcybiskup Maciej Drzewicki (1531-1535). Prymas ten w ciągu swoich krótkich rządów w archidiecezji gnieźnieńskiej zlecił opracowanie przynajmniej dwóch rubrycel. Takowe bowiem – przygotowane na lata 1532 i 1535 – zachowały się do dziś. Obie są obecnie przechowywane w Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego⁶. Egzemplarz drugiej jest także w posiadaniu Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie⁷. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy były to druki wydawane systematycznie, czy raczej stanowiły wydawnictwa okazjonalne. Częstotliwość ich ukazywania się pozwala jednak wysunąć przypuszczenie,

---

T. MOSKAL, *Rubrycele i schematyzmy diecezji sandomierskiej (1818-1992)*, RT 65(2018), z. 4, s. 39-50; Z. OBERTYŃSKI, *Na marginesie diecezjalnego schematyzmu ormiańskiego*, „Sprawozdanie z Posiedzenia Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 26(1933), z. 7/9, s. 203-214; R. PREJS, *Pralatura pilska w świetle schematyzmu z 1940 r.*, RT 55(2008), z. 4, s. 31-48; M. RÓŻAŃSKI, *Schematyzmy diecezji łódzkiej w okresie II Rzeczypospolitej (1922-1939) jako źródło do poznania jej struktury organizacyjnej*, ABMK 110(2018), s. 311-326; K. ŚMIGIEL, *Schematyzmy duchowieństwa niemieckiego w Wartheland, 1939-1945*, ABMK 36(1978), s. 371-385; G. ZAMOYSKI, *Schematyzmy diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego jako źródło statystyczno-kartograficzne*, „Rocznik Przemyski” 41(2005), z. 4, s. 127-142.

⁵ J.W. BOGUNIEWSKI, *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*, Wydawnictwo Unum, Kraków 2001, s. 143-145.

⁶ *Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 2, red. M. Malicki, E. Zwino-grodzka, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1994, s. 163.

⁷ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (dalej: AAG), Poloniki, sygn. 122m; *Katalog Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie*, oprac. L. Formanowicz, Poznań 1930, s. 59.

że były one próbą wprowadzenia ich cykliczności. Z zachowanych XVI-wiecznych druków, przygotowanych dla archidiecezji gnieźnieńskiej, należy wymienić jeszcze rubrycele opracowane na lata: 1543, 1554 i 1594⁸. Druki te łączą się z pontyfikatami arcybiskupów doby renesansu: Piotra Gamrata (1541-1545), Mikołaja Dzierzgowskiego (1545-1559) i Stanisława Karnkowskiego (1581-1603). Zachowały się właściwie w pojedynczych egzemplarzach i dziś stanowią zasób Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego⁹. Jedyne rubrycele na 1543 r. znajduje się dodatkowo w zbiorach Biblioteki Kórnickiej¹⁰. Jako że druki te zostały stosunkowo późno rozpoznane, stąd też nie są wzmiankowane przez *Bibliografię Estreichera*¹¹.

Znacznie mniej można powiedzieć o druku rubrycel w wieku XVII. Z tego okresu znany jest tylko jeden Kalendarz liturgiczny i to zachowany we fragmentach. Opracowany został z polecenia arcybiskupa Andrzeja Leszczyńskiego (1653-1658) na rok 1653¹². Jego odkrycia dokonali w 2016 r. Adam Kozak i Jakub Łukaszewski w trakcie prac związanych z katalogowaniem historycznego księgozbioru przechowywanego w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie. Wspomniany kalendarz stanowił wypełnienie introligatorskie oprawy jednej z ksiąg tam przechowywanych i już dla rzemieślnika, który ją wykonywał, był makulaturą¹³.

Znacznie lepiej w tym zakresie przedstawia się sytuacja z początków wieku XVIII. Od czasów rządów arcybiskupich Stanisława Szembeka (1706-1722) i Teodora Potockiego (1723-1738) pojawiają się kolejne rubrycele. Znane są druki z lat 1717, 1722, 1725 i 1734, przechowywane obecnie w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku¹⁴. Podobnie jak wcześniejsze i one były typowymi kalendarzami liturgicznymi. Informowały jedynie o obchodach uroczystości, świąt i poszczególnych wspomnień, wraz z uwzględnieniem ich rangi. Podawały także wiadomości odnoszące się do poszczególnych faz księżyca. Sam kalendarz liturgiczny rozpoczynał się w nich każdorazowo 1 stycznia a kończył 31 grudnia, co stanowiło nawiązanie do tzw. stylu

⁸ *Katalog poloników*, s. 163.

⁹ Tamże.

¹⁰ Biblioteka Kórnicka, Mikrofilm 2829.

¹¹ K. ESTREICHER, *Bibliografia polska*, t. 15, *Stulecie XV-XVIII*, Kraków 1897, s. 215.

¹² K.R. PROKOP, *Vademecum chronologiczno-bibliograficzne do badań nad hierarchią Kościoła w Polsce i na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków 2018, s. 54.

¹³ AAG, Biblioteka Seminaryjna, sygn. 946.

¹⁴ Ks. Stanisław Librowski podaje w swoim katalogu lata: 1716, 1722, 1724 i 1733. Zob. S. LIBROWSKI, *Katalog rubrycel i schematyzmów*, ABMK 23(1971), s. 259-260. Daty te odnoszą się jednak do czasu opracowania druków a nie obowiązywania. Informację udało się pozyskać dzięki kwerendzie przeprowadzonej przez ks. Zbigniewa Gmurczyka w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku.

obrzezania (*stilus a Circumcisione*). W takiej formie przygotowywano i późniejsze rubrycele, które stały się już drukami systematycznymi, o czym świadczy spis poszczególnych wydawnictw z lat 1735-1753 i 1755-1759, uwzględniony w *Bibliografii Estreichera*¹⁵.

Ważną zmianę w przygotowywaniu corocznych rubrycel przyniósł rok 1759. Wówczas, do rubryceli przygotowanej na 1760 r., po raz pierwszy dołączono spis kanoników Kapituły Metropolitalnej w Gnieźnie. Umieszczono go po kalendarzu liturgicznym¹⁶. Taka forma utrzymała się do 1762 r., czyli momentu zamieszczenia w schematyzmie przygotowanym na 1763 r. dodatkowego spisu, który uwzględnił kapłanów zmarłych w 1761 i 1762 r. Niewątpliwie oba dodatki stanowiły załączek schematyizmu, chociaż w przypadku drugiego ze wspomnianych można dopatrywać się – za Edytą Chomentowską – obok celu informacyjnego także charakteru dewocyjno-liturgicznego, gdyż wiadomość o śmierci kapłana przynaglała do odprawiania w jego intencji Mszy św.¹⁷

Powstała w latach 60. XVIII w. szczątkowa forma schematyizmu przetrwała do początków XIX w. Wówczas bowiem, od 1806 r., zaczęto zamieszczać pełny spis urzędów centralnych archidiecezji wraz z ich obsadą personalną, wykaz członków kapituł oraz rejestr wszystkich parafii i duchowieństwa. Od 1831 r. zaczęto podawać przy nazwiskach poszczególnych księży w systemie kolumnowym daty ich urodzenia, przyjęcia święceń kapłańskich oraz objęcia pełnionego urzędu. Zaowocowało to tym, że te druki są obecnie w wielu wypadkach jedynym źródłem do ustalenia danych biograficznych duchowieństwa archidiecezji. Wspomniane adnotacje były istotne także dla ówczesnych rządców archidiecezji gnieźnieńskiej, którzy od 1821 r. zarządzali dodatkowo archidiecezją poznańską. Dzięki nim mieli oni ułatwiony wgląd w sytuację personalną swoich diecezji. Pamiętać jednak należy, że dane te są czasami skażone niezamierzonymi błędami popełnionymi przez redaktorów bądź wydawców interesujących nas druków.

W wyniku zaistnienia unii personalnej łączącej archidiecezję gnieźnieńską i poznańską także w interesujących nas drukach zaczęto wprowadzać znaczące zmiany. Od 1855 r. po kalendarzu liturgicznym, opracowanym dla archidiecezji gnieźnieńskiej, zaczęto dalej umieszczać część schematyzmową przeznaczoną dla archidiecezji gnieźnieńskiej, a następnie analogiczną

¹⁵ K. ESTREICHER, *Bibliografia polska*, t. 15, s. 215-216.

¹⁶ Informację udało się pozyskać dzięki kwerendzie przeprowadzonej przez Alinę Baran w Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego.

¹⁷ E. CHOMENTOWSKA, *Schematyzmy zakonów męskich z ziem dawnej Rzeczypospolitej z lat 1718-1918. Studium źródłoznawcze*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s. 60-61.

uwzględniającą osadę personalną archidiecezji poznańskiej. Taka praktyka spowodowała, że niektórzy historycy – w tym i ks. Stanisław Librowski – byli przekonani, iż od tego czasu istniał jeden schematyzm przygotowywany dla archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej¹⁸, który niekiedy nazywał się elenchem gnieźnieńskim, innym zaś razem poznańskim. Pogląd ten należy wyrugować ze świadomości badaczy. Chcąc tego dokonać zestawiono dwa przykładowe schematyzmy przygotowane dla archidiecezji gnieźnieńskiej i archidiecezji poznańskiej na 1873 r. (zob. Tabela 1).

Tabela 1. Porównanie rubryceli i schematyzmu archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej na 1873 r.

Części składowe		Druk gnieźnieński	Druk poznański
Strona tytułowa	Tytuł	<i>Directorium officii Divini ad usum Almae Eccles. Metropolitanae et archidioec. Gnesnensis pro anno Domini MDCCCLXXIII</i>	<i>Ordo officii Divini recitandi sacrique peragendi ad usum Almae Ecclesiae Metropolitanae Posnaniensis et archidioecesis Posnaniensis [...] pro anno Domini 1873</i>
	Redaktor	Ks. Romuald Ziółkowski	Ks. Józef Wróblewski
	Miejsce wydania	Gniezno	Poznań
Wiadomości o arcybiskupie		Herb arcybiskupa Mieczysława Halki Ledóchowskiego. Nota biograficzna z tytułaturą tegoż arcybiskupa.	Herb arcybiskupa Mieczysława Halki Ledóchowskiego. Nota biograficzna z tytułaturą tegoż arcybiskupa.
Wprowadzenie liturgiczno-pastoralne		Annus Christi 1873: – Festa mobilia; – Matutinum pride potest inchoari; – Tempora assignata.	Annus a Nativit. D. N. J. Chr. 1873: – Tabula temporaria; – Festa mobilia; – Dies assignati; – Praentanda.
Kalendarz liturgiczny		Dla archidiecezji gnieźnieńskiej	Dla archidiecezji poznańskiej
Część schematyzmowa		Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri archidioecesis Gnesnensis pro anno Domini 1873	Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri archidioecesis Posnaniensis pro anno Domini 1873

¹⁸ S. LIBROWSKI, *Katalog rubrycel*, s. 218; M. BANASZAK, *Elenchy i roczniki archidiecezji poznańskiej*, s. 251.

	Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri archidioecesis Posnaniensis pro anno Domini 1873	Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri archidioecesis Gnesnensis pro anno Domini 1873
Dodatki	Anniversaria in ecclesia metropolitana Gnesnensi absolvenda	Brak

Źródło: Dyrektorium gnieźnieńskie i poznańskie na 1873 r.

Analiza danych zawartych w tabeli 1, a odnoszących się do kolejnych części składowych interesujących nas druków, skłania do wysnucia następujących wniosków: 1) publikacje nosiły odmienne tytuły; 2) były redagowane przez różne osoby; 3) wydawane były w różnych miejscach; 4) posiadały kalendarze liturgiczne uwzględniające indywidualne potrzeby kościelne każdej z wielkopolskich archidiecezji; 5) wprowadzały odmienną kolejność dla części schematyzmowych – w drukach gnieźnieńskich zamieszczano najpierw dane odnoszące się do archidiecezji gnieźnieńskiej, a dopiero później poznańskiej, w schematyzmach poznańskich czyniono to odwrotnie.

Niewątpliwie okresem, który negatywnie wpłynął na rozwój gnieźnieńskich rubrycel i związanych z nimi schematyzmów, okazał się czas Kulturkampf (1873-1887). Szczególnie uwidoczniło się to w latach 1875-1876, gdy ukazały się rubrycele pozbawione części schematyzmowej. W kolejnych latach, aż do 1880 r. kalendarze liturgiczne wydawano jedynie ze spisem kapłanów zmarłych w uprzednim roku bądź w poprzednich latach. Uzupełnieniem tych braków stał się opublikowany w 1880 r. *Elenchus ecclesiarum et cleri archidioecesis: I. Posnaniensis et II. Gnesnensis 1874-1880*. Jako pierwszy uwzględnia on jedynie spisy parafii i duchowieństwa archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej oraz wykaz kapłanów wyświęconych po 1873 r. Ponadto posiada rozbudowane noty biograficzne papieża Leona XIII (1878-1903) i arcybiskupa Mieczysława Halki Ledóchowskiego (1866-1886). Druk ten należy uznać za zapowiedź przyszłych samodzielnych roczników diecezjalnych.

Drugim wydawnictwem o charakterze samodzielnego schematyzmu okazała się praca ks. Jana Korytkowskiego opublikowana w 1888 r. pt. *Brevis descriptio historico-geographica ecclesiarum archidioecesis Gnesnensis et Posnaniensis*. Jest to publikacja bardzo rozbudowana w stosunku do wcześniej przygotowanych schematyzmów. Zawiera nie tylko spisy parafii i duchowieństwa, lecz także uwzględnia krótką historię poszczególnych parafii,

wykaz miejscowości do nich przynależnych, liczbę wiernych, patronat, liczbę kaplic, bractw, szpitali i sierocińców. Stanowi przez to niezwykle cenne źródło do poznania potencjału wielkopolskich archidiecezji po zakończeniu Kulturkampfu¹⁹.

Po 1889 r. ponownie wznowiono druk corocznych rubrycel z schematyzmem, aczkolwiek żywa była tendencja do rozdzielania druków. Pojawiały się wówczas samodzielne elenchy, chociaż były to druki wyodrębnione przez wydawców z rubrycel, a nie osobno przygotowane publikacje. Nadal bowiem zachowywano łączność między kalendarzem liturgicznym a schematyzmem w ścisłym tego słowa znaczeniu.

Istotne zmiany w interesującej nas dziedzinie zaszły po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. W 1922 r. wprowadzono praktykę wydawania jednolitych rubrycel dla archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej, która uwzględniała potrzeby duszpasterskie zarówno archidiecezji gnieźnieńskiej, jak i poznańskiej. Schematyzmy pozostawały jednak nadal odrębne, choć drukowane już były u jednego wydawcy, w Poznaniu. Powyższy stan utrzymał się do 1928 r., gdy po raz ostatni wydano omawiane druki w taki właśnie sposób.

Od 1929 r. na trwałe oddzielono rubrycele od schematyzmów. Odtąd rokrocznie ukazywały się one jako samodzielne druki, przygotowane dla potrzeb zunifikowanych archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej jako *Ordo officii Divini recitandi sacrique peragendi in usum archidioecesium Gnesnensis et Posnaniensis*. Po raz ostatni przed wybuchem II wojny światowej druk ten został przygotowany na 1939 r. Później, ze względów oczywistych, zaniechano jego opracowywania, aczkolwiek należy pamiętać, że uczyniono w tym zakresie wyjątek i przygotowano rubrycelę na 1941 r. Jej redaktorem był ks. Franciszek Ksawery Ruciński-Nagórny²⁰. Efekt jego pracy odbiegał

¹⁹ Ł. KRUCKI, *Stan archidiecezji gnieźnieńskiej w świetle „Brevis descriptio historico-geographica ecclesiarum archidioecesis Gnesnensis et Posnaniensis” Jana Korytkowskiego z 1888 r.*, „Roczniki Historii Kościoła” 5(60)(2013), s. 195-218; TENŻE, *Potencjał archidiecezji poznańskiej po zakończeniu kulturkampfu w świetle „Brevis descriptio historico-geographica ecclesiarum archidioecesis Gnesnensis et Posnaniensis” Jana Korytkowskiego z 1888 r.*, RT 61(2014), z. 4, s. 91-127.

²⁰ Ks. Franciszek Ruciński-Nagórny (1877-1946); wyświęcony w 1904 r. i ustanowiony wikariuszem przy kościele parafialnym Świętej Trójcy w Gnieźnie (1904-1906); następnie wikariusz przy kościele parafialnym św. Marcina w Poznaniu (1906-1911). Od 1911 r. penitencjarz przy katedrze poznańskiej. W latach 1918-1921 proboszcz parafii Najświętszego Serca Jezusowego i św. Floriana w Poznaniu. Od 1921 r. zatrudniony w Konsystorzcu Arcybiskupim i Ordynariacie Arcybiskupim w Poznaniu. W 1930 r. ustanowiony infułatem-kustoszem, a w 1938 r. infułatem-dziekanem Kapituły Katedralnej w Poznaniu. Podczas wojny początkowo internowany przez Niemców w Kazimierzu Biskupim, zwolniony, osiadł w Pleszewie, a następnie przedostał się do Generalnego Gubernatorstwa (Raba Wyżna). W 1945 r. wrócił do Poznania. Zmarł rok później. Zob.

edytorsko od wcześniejszych druków, nie tylko w kwestiach formatu wydawniczego, ale także i samej treści. „Wojenna” rubrycela zawiera jedynie kalendarz liturgiczny. Pozbawiona była jakichkolwiek informacji odnoszących się do ordynariusza (prymasa Augusta Hlonda, który przebywał wówczas na emigracji), zmarłych kapłanów, nie mówiąc już o duchownych zamordowanych przez Niemców. Druk ten obecnie jest rzadkością, co jednoznacznie podkreślił w swoim katalogu ks. Stanisław Librowski²¹.

Do przedwojennej praktyki w wydawaniu rubrycel wrócono w 1945 r., gdy przygotowano kalendarz liturgiczny dla archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej na rok 1946 (po raz ostatni wspólny). Od roku następnego, po ustaniu unii personalnej Gniezna i Poznania, przygotowywano już tylko rubrycelę dla potrzeb archidiecezji gnieźnieńskiej²². Mimo komunistycznej cenzury kalendarze liturgiczne ukazywały się co roku, chociaż zdarzały się opóźnienia w ich wydawaniu i kolportażu. Druki te nabrały szczególnego znaczenia w okresie odnowy soborowej, gdy zamieszczano w nich dyspozycje pastoralno-liturgiczne odnoszące się do form sprawowania odnowionej liturgii, w tym poszczególnych sakramentów i sakramentaliów.

Przełomowym dla rozwoju gnieźnieńskich rubrycel okazał się pontyfikat arcybiskupa Henryka Muszyńskiego (1992-2010). W związku z obchodami Wielkiego Jubileuszu 2000-lecia chrześcijaństwa zmieniono ich dotychczasową strukturę. Od 2001 r. zaczęto stosować kalendarz odnoszący się bezpośrednio do roku liturgicznego (od I niedzieli adwentu do soboty 34 tygodnia zwykłego), a nie roku kalendarzowego (1 I – 31 XII), jak to było praktykowane od XVI w. Zmieniono również formułę druku, przechodząc od tradycyjnej formy książkowej do publikacji w formie bloku spiętego metalową spiralą. Innowacje te miały ułatwić korzystanie z kalendarzy księżom oraz parafialnemu personelowi pomocniczemu – kościelnym i organistom, co też dla przykładowej rubryceli z tego okresu ilustruje tabela 2.

M. FAKA, *Dzieje okupacyjne Kapituły Metropolitalnej w Poznaniu*, „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski” 1(2003), s. 275-292.

²¹ S. LIBROWSKI, *Katalog rubrycel*, s. 277.

²² Przy przygotowywaniu rubrycel gnieźnieńskich czerpano ze wzorców innych diecezji, chociaż zasadniczo trzymano się wytycznych powojennych obowiązujących w całym Kościele. Projekty powojennych rubrycel gnieźnieńskich, przed ich ukazaniem, były konsultowane w Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie. Zachował się owoc owych prac w postaci konspektów, propozycji i szczepek wydawniczych, przechowywanych obecnie w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie. Zob. AAG, Akta Kurii Metropolitalnej. Dział I (dalej: AKM I), sygn. 1155, 1170, 1171 oraz 1172.

Tabela 2. Spis treści Kalendarza liturgicznego archidiecezji gnieźnieńskiej 2018/2019

Spis treści	Strona
Wstęp	5
Porządek sprawowania Mszy św. i odprawiania Liturgii Godzin	5-6
Tabela pierwszeństwa dni liturgicznych	6-8
Sprawowanie Eucharystii	9-14
Liturgia Godzin	14-17
Varia	17
Dni pokuty	17-18
Nowe sformułowania przykazań kościelnych i wykładnia do pierwszego i czwartego	18-19
Ruchome obchody liturgiczne 2018/2019	19
Czytania mszalne	19
Jubileusze kapłańskie w roku 2019	[20]
Kalendarz skrócony na 2019	[21]
Rok liturgiczny 2018/2019	[23]-179
Kalendarz skrócony na 2020	[180]
Dodatek. Dekret o mszach św. za zmarłych kapłanów	[181]
Ruchome obchody liturgiczne 2020	[181]
Propozycje śpiewów na niedziele, uroczystości i niektóre święta	[182]-209

Źródło: Kalendarz liturgiczny archidiecezji gnieźnieńskiej 2018/2019

Rozdzielenie w 1929 r. rubrycel i schematyzmów sprawiło, że i elench przeszedł swoistą ewolucję²³. Druki te zaczęto wydawać z mniejszą częstotliwością, ale treści w nich zawarte były znacznie bogatsze niż uprzednio. W okresie międzywojennym drukowane były one w Poznaniu (Księgarnia św. Wojciecha) i odnosiły się do lat: 1929-1932, 1934, 1936 i 1938. Nie ukazały się dla lat: 1933, 1935, 1937 i 1939. Podyktowane to było decyzją prymasa Augusta Hlonda, by ze względów ekonomicznych redagować je co dwa lata²⁴.

Podczas II wojny światowej, z wiadomych względów, nie ukazał się ani jeden rocznik diecezjalny opracowany dla potrzeb najstarszej polskiej archidiecezji, która wówczas została włączona do tzw. Kraju Warty²⁵. Dopiero po

²³ M. BANASZAK, *Elenchy i roczniki*, s. 253.

²⁴ Tamże.

²⁵ K. ŚMIGIEL, *Schematyzmy duchowieństwa*, s. 371.

zakończeniu wojny ukazał się *Spis alfabetyczny kapłanów i miejscowości archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej*. Stanowił on jednak tylko dodatek do „Zarządzeń Władzy Duchownej” 1(1945), nr 5, a przez to był znacznie zawężony pod względem informacyjnym.

W okresie powojennym elenchy archidiecezji gnieźnieńskiej ukazywały się nieregularnie. W 1946 r. rozwiązano unię personalną łączącą od 1821 r. archidiecezje gnieźnieńską i poznańską, stąd też opublikowany w 1947 r. schematyzm uwzględnił już tylko organizację terytorialną i personalną archidiecezji. Zauważyć trzeba, że w druku tym znalazł się wykaz pomordowanych księży i kleryków z czasu II wojny światowej. Kolejne powojenne elenchy były wydawane niesystematycznie, co w znacznej mierze stanowiło efekt ograniczeń ze strony państwa (cenzura, reglamentowanie dostaw papieru). W okresie od 1948 do 1991 ukazało się zaledwie 10 tomów, które odnosiły się do lat: 1952, 1958, 1966, 1971, 1974, 1979, 1982, 1985, 1988, 1991²⁶. Pierwszym rocznikiem archidiecezji gnieźnieńskiej, wydanym po ogłoszeniu bulli cyrkumskrypcyjnej *Totus Tuus Poloniae populus* (25 III 1992), był *Spis instytucji, parafii i duchowieństwa archidiecezji gnieźnieńskiej* z 1993 r. Jednocześnie przywracał on zwyczaj wydawania corocznych elenchów, chociaż i w tym przypadku zachodziły wyjątki. Omawiane wydawnictwa nie objęły 1995 i 2011 r.

Ważną inicjatywą wydawniczą było bez wątpienia przygotowanie obszernych roczników jubileuszowych w 1997 (z racji 1000-lecia męczeństwa św. Wojciecha, ss. 860), 2000 (Wielki Jubileusz Roku 2000, ss. 889), 2005 (archidiecezja gnieźnieńska w nowych granicach po podziale diecezjalnym z 2004 r., ss. 734), 2010 r. (z okazji powrotu tytułu prymasowskiego do arcybiskupa gnieźnieńskiego, ss. 798) oraz 2017/2018 (600-lecie prymasostwa w Polsce, ss. 696+[8]). Publikacje te zostały wzbogacone nie tylko o liczne przekazy historyczne odnoszące się do każdej parafii, ale także zamieszczono w nich bogaty materiał ikonograficzny. Do roczników z lat 2003, 2005, 2010 i 2017/2018 dołączono dodatkowo zdjęcia wszystkich księży inkardynowanych w omawianym czasie do archidiecezji gnieźnieńskiej.

---

²⁶ Chociaż w okresie funkcjonowania komunistycznego państwa wydano jedynie kilka roczników archidiecezjalnych, to jednak dokumentacja wytworzona przez Kurię Metropolitalną w Gnieźnie dowodzi, że ten centralny urząd każdego roku podejmował próby wydania stosownego elenchu. Na bieżąco gromadzona była również potrzebna do tego dokumentacja, przechowywana obecnie w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie. Zob. AAG, AKM I, sygn. 1155, 1156, 1163, 1164, 1166, 1167, 1168 oraz 1169.

Rubrycele i schematy archidiecezji gnieźnieńskiej na przestrzeni blisko pięciu wieków swojego istnienia przeszły długą i skomplikowaną ewolucję. Można ją zobrazować tabelą 3.

Tabela 3. Rubrycele archidiecezji gnieźnieńskiej

Rok	Spis kanoników Kapituły Metropolitalnej	Wykaz zmarłych kapłanów	Schematyzm archidiecezji gnieźnieńskiej	Kalendarz dla dawnego archidiaconatu kamińskiego	Schematyzm archidiecezji poznańskiej	Anniwersarz dla katedry gnieźnieńskiej
1532	-	-	-	-	-	-
1535	-	-	-	-	-	-
1543	-	-	-	-	-	-
1554	-	-	-	-	-	-
1594	-	-	-	-	-	-
1653	-	-	-	-	-	-
1717	-	-	-	-	-	-
1722	-	-	-	-	-	-
1725	-	-	-	-	-	-
1734	-	-	-	-	-	-
1735	-	-	-	-	-	-
1736	-	-	-	-	-	-
1737	-	-	-	-	-	-
1738	-	-	-	-	-	-
1739	-	-	-	-	-	-
1740	-	-	-	-	-	-
1741	-	-	-	-	-	-
1742	-	-	-	-	-	-
1743	-	-	-	-	-	-
1744	-	-	-	-	-	-
1745	-	-	-	-	-	-
1746	-	-	-	-	-	-

1747	-	-	-	-	-	-
1748	-	-	-	-	-	-
1749	-	-	-	-	-	-
1750	-	-	-	-	-	-
1751	-	-	-	-	-	-
1752	-	-	-	-	-	-
1753	-	-	-	-	-	-
1755	-	-	-	-	-	-
1756	-	-	-	-	-	-
1757	-	-	-	-	-	-
1758	-	-	-	-	-	-
1759	-	-	-	-	-	-
1760	+	-	-	-	-	-
1761	+	-	-	-	-	-
1762	+	-	-	-	-	-
1763	+	+	-	-	-	-
1764	+	+	-	-	-	-
1765	+	+	-	-	-	-
1766	+	+	-	-	-	-
1767	+	+	-	-	-	-
1768	+	+	-	-	-	-
1769	+	+	-	-	-	-
1770	+	+	-	-	-	-
1771	+	+	-	-	-	-
1772	+	+	-	-	-	-
1773	+	+	-	-	-	-
1774	+	+	-	-	-	-
1775	+	+	-	-	-	-
1776	+	+	-	-	-	-
1777	+	+	-	-	-	-
1778	+	+	-	-	-	-
1779	+	+	-	-	-	-
1780	+	+	-	-	-	-
1781	+	+	-	-	-	-
1782	+	+	-	-	-	-
1783	+	+	-	-	-	-
1784	+	+	-	-	-	-
1785	+	+	-	-	-	-
1786	+	+	-	-	-	-

1787	+	+	-	-	-	-
1788	+	+	-	-	-	-
1789	+	+	-	-	-	-
1790	+	+	-	-	-	-
1791	+	+	-	-	-	-
1792	+	+	-	-	-	-
1793	+	+	-	+	-	-
1794	+	+	-	+	-	-
1795	+	+	-	+	-	-
1796	+	+	-	+	-	-
1797	+	+	-	+	-	-
1798	+	+	-	+	-	-
1799	+	+	-	+	-	-
1800	+	+	-	+	-	-
1801	+	+	-	+	-	-
1802	+	+	-	+	-	-
1803	+	+	-	+	-	-
1804	+	+	-	+	-	-
1805	+	+	-	+	-	-
1806	+	+	+	+	-	-
1807	+	+	+	+	-	-
1808	+	+	+	+	-	-
1809	+	+	+	+	-	-
1810	+	+	+	+	-	-
1811	+	+	+	+	-	-
1812	+	+	+	+	-	-
1813	+	+	+	+	-	-
1814	+	+	+	+	-	-
1815	+	+	+	+	-	-
1816	+	+	+	+	-	-
1817	+	+	+	+	-	-
1818	+	+	+	+	-	-
1819	+	+	+	+	-	-
1820	+	+	+	+	-	-
1821	+	+	+	+	-	-
1822	+	+	+	+	-	+
1823	+	+	+	+	-	+
1824	+	+	+	+	-	+
1825	+	+	+	+	-	+

1826	+	+	+	+	-	+
1827	+	+	+	+	-	+
1829	+	+	+	+	-	+
1830	+	+	+	+	-	+
1831	+	+	+	+	-	+
1832	+	+	+	+	-	+
1833	+	+	+	+	-	+
1834	+	+	+	+	-	+
1835	+	+	+	+	-	+
1836	+	+	+	+	-	+
1837	+	+	+	+	-	+
1838	+	+	+	+	-	+
1839	+	+	+	+	-	+
1840	-	-	-	+	-	+
1841	+	+	+	+	-	+
1842	+	+	+	+	-	+
1843	+	+	+	+	-	+
1844	+	+	+	+	-	+
1845	+	+	+	+	-	+
1846	+	+	+	+	-	+
1847	+	+	+	+	-	+
1848	+	+	+	+	-	+
1849	+	+	+	+	-	+
1850	+	+	+	+	-	+
1851	+	+	+	+	-	+
1852	+	+	+	+	-	+
1853	+	+	+	+	-	+
1854	+	+	+	+	-	+
1855	+	+	+	+	+	+
1856	+	+	+	+	+	+
1857	+	+	+	+	+	+
1858	+	+	+	+	+	+
1859	+	+	+	+	+	+
1860	+	+	+	+	+	+
1861	+	+	+	+	+	+
1862	+	+	+	+	+	+
1863	+	+	+	+	+	+
1864	+	+	+	+	+	+
1865	+	+	+	+	+	+

1866	+	+	+	+	+	+
1867	+	+	+	+	+	+
1868	+	+	+	+	+	+
1869	+	+	+	+	+	+
1870	+	+	+	+	+	+
1871	+	+	+	+	+	+
1872	+	+	+	+	+	+
1873	+	+	+	+	+	+
1874	+	+	+	+	+	+
1875	-	-	-	-	-	+
1876	-	-	-	-	-	+
1877	+	+	+	+	+	+
1878	+	+	+	+	+	+
1879	+	+	+	+	+	+
1880	+	+	+	+	+	+
1881	+	+	+	+	+	+
1882	+	+	+	+	+	+
1883	+	+	+	+	+	+
1884	+	+	+	+	+	+
1885	+	+	+	+	+	+
1886	+	+	+	+	+	+
1887	+	+	+	+	+	+
1888	+	+	+	+	+	+
1889	+	+	+	+	+	+
1890	+	+	+	+	+	+
1890	+	+	+	+	+	+
1891	+	+	+	+	+	+
1892	+	+	+	+	+	+
1893	+	+	+	+	+	+
1894	+	+	+	+	+	+
1895	+	+	+	+	+	+
1896	+	+	+	+	+	+
1897	+	+	+	+	+	+
1898	+	+	+	+	+	+
1899	+	+	+	+	+	+
1900	+	+	+	+	+	+
1901	+	+	+	+	+	+
1902	+	+	+	+	+	+
1903	+	+	+	+	+	+

1904	+	+	+	+	+	+
1905	+	+	+	+	+	+
1906	+	+	+	+	+	+
1907	+	+	+	+	+	+
1908	+	+	+	+	+	+
1909	+	+	+	+	+	+
1910	+	+	+	+	+	+
1911	+	+	+	+	+	+
1912	+	+	+	+	+	+
1913	+	+	+	+	+	+
1914	+	+	+	+	+	+
1915	+	+	+	+	+	+
1916	+	+	+	+	+	+
1917	+	+	+	+	+	+
1918	+	+	+	+	+	+
1919	+	+	+	+	+	+
1920	+	+	+	-	+	-
1921	+	+	+	-	+	-
1922	+	+	+	-	+	-
1923	+	+	+	-	+	-
1924	+	+	+	-	+	-
1925	+	+	+	-	+	-
1926	+	+	+	-	+	-
1927	+	+	+	-	+	-
1928	+	+	+	-	+	-
1929	-	+	-	-	-	-
1930	-	+	-	-	-	-
1931	-	+	-	-	-	-
1932	-	+	-	-	-	-
1933	-	+	-	-	-	-
1934	-	+	-	-	-	-
1935	-	+	-	-	-	-
1936	-	+	-	-	-	-
1937	-	+	-	-	-	-
1938	-	+	-	-	-	-
1939	-	+	-	-	-	-
1941	-	-	-	-	-	-
1946	-	+	-	-	-	-
1947	-	+	-	-	-	-

1948	-	+	-	-	-	-
1949	-	+	-	-	-	-
1950	-	+	-	-	-	-
1951	-	+	-	-	-	-
1952	-	+	-	-	-	-
1953	-	+	-	-	-	-
1954	-	+	-	-	-	-
1955	-	+	-	-	-	-
1956	-	+	-	-	-	-
1957	-	+	-	-	-	-
1958	-	+	-	-	-	-
1959	-	+	-	-	-	-
1960	-	+	-	-	-	-
1961	-	+	-	-	-	-
1962	-	+	-	-	-	-
1963	-	+	-	-	-	-
1964	-	+	-	-	-	-
1965	-	+	-	-	-	-
1966	-	+	-	-	-	-
1967	-	+	-	-	-	-
1968	-	+	-	-	-	-
1969	-	+	-	-	-	-
1970	-	+	-	-	-	-
1971	-	+	-	-	-	-
1972	-	+	-	-	-	-
1973	-	+	-	-	-	-
1974	-	+	-	-	-	-
1975	-	+	-	-	-	-
1976	-	+	-	-	-	-
1977	-	+	-	-	-	-
1978	-	+	-	-	-	-
1979	-	+	-	-	-	-
1980	-	+	-	-	-	-
1981	-	+	-	-	-	-
1982	-	+	-	-	-	-
1983	-	+	-	-	-	-
1984	-	+	-	-	-	-
1985	-	+	-	-	-	-
1986	-	+	-	-	-	-

1987	-	+	-	-	-	-
1988	-	+	-	-	-	-
1989	-	+	-	-	-	-
1990	-	+	-	-	-	-
1990	-	+	-	-	-	-
1991	-	+	-	-	-	-
1992	-	+	-	-	-	-
1993	-	+	-	-	-	-
1994	-	+	-	-	-	-
1995	-	+	-	-	-	-
1996	-	+	-	-	-	-
1997	-	+	-	-	-	-
1998	-	+	-	-	-	-
1999	-	+	-	-	-	-
2000	-	+	-	-	-	-
2001	-	+	-	-	-	-
2001/2002	-	+	-	-	-	-
2002/2003	-	+	-	-	-	-
2003/2004	-	+	-	-	-	-
2004/2005	-	+	-	-	-	-
2005/2006	-	+	-	-	-	-
2006/2007	-	+	-	-	-	-
2007/2008	-	+	-	-	-	-
2008/2009	-	+	-	-	-	-
2009/2010	-	+	-	-	-	-
2010/2011	-	+	-	-	-	-
2011/2012	-	+	-	-	-	-
2012/2013	-	+	-	-	-	-
2013/2014	-	+	-	-	-	-
2014/2015	-	+	-	-	-	-
2015/2016	-	+	-	-	-	-
2016/2017	-	+	-	-	-	-
2017/2018	-	+	-	-	-	-
2018/2019	-	+	-	-	-	-
<p>Objaśnienie znaków: - : element nie występuje + : element występuje</p>						

Źródło: Rubrycele i schematyzmy archidiecezji gnieźnieńskiej z lat 1532-2019.

Dane w tabeli 3, chociaż ukazują rozwój gnieźnieńskich rubrycel, nie uwzględniają – ze względów praktycznych – wszystkich zasadniczych elementów tych druków. Trzeba wspomnieć jeszcze jedną zasadniczą część owych publikacji, a mianowicie stemmat lub też sam herb arcybiskupa. Pierwszy ze wskazanych elementów, charakterystyczny dla druku rubrycel XVIII w., zawierał kompozycję okolicznościowego wiersza wraz z umieszczonym nad nim herbem aktualnego ordynariusza archidiecezji, w którego otoku znajdowały się inicjały odnoszące się do tytułów, godności i odznaczeń przysługujących mu²⁷. W okresie niewoli narodowej zrezygnowano z formy stemmatu i ograniczono się jedynie do zamieszczania herbu arcybiskupiego oraz dewizy pontyfikatu, co dziś jest cennym źródłem heraldycznym²⁸.

Po 1929 r., gdy nastąpiło rozdzielenie rubryceli i schematyzmu, herb arcybiskupi w kalendarzach liturgicznych został zastąpiony adnotacją: „z mandatu” lub też „z polecenia arcybiskupa gnieźnieńskiego”. Ciekawym drukiem w tej dziedzinie jest rubrycela opracowana na rok 1954, wydana po uwięzieniu Prymasa Tysiąclecia. Zamieszczono w niej bowiem informację: *Mandato Reverendissimi Domini Stanislai Bross ordinarii Gnesnensis*, co stanowiło jaskrawy przejaw uzurpacji władzy, której dopuścił się ówczesny wikariusz kapitulny – ks. Stanisław Bross. Ostatecznie herb arcybiskupa został przeniesiony z rubrycel do schematyzmów, chociaż i w tych drukach pojawiał się niesystematycznie²⁹.

Podkreślić należy, że każda rubrycela, ukazująca się zarówno jako druk samoistny, czy też publikacja wzbogacona o część schematyzmową, zawsze w części wstępnej zawierała dział, który przybierał różne, chociaż zbliżone nazwy: *Annus Christi*, *Annus a Nativitate Domini Nostri Jesu Christi*, *Tabula temporalia*, *Revolutiones Annuae*, *Rok Pański*. Zamieszczano w nim elementy odnoszące się do następujących zagadnień: *Festa mobila* (*Święta ruchome*) i *Dies assignati* (*Dni wyznaczone*), a więc odnoszące się do układu świąt i uroczystości w danym roku liturgicznym. Podawano tu także dane dotyczące złotej liczby, co również bywało przydatne w celebracji roku

---

²⁷ B. MILEWSKA-WAŻBIŃSKA, *Wprowadzenie do lektury*, w: B. CZARSKI, *Stemmaty w staropolskich książkach czyli rzecz o poezji heraldycznej*, Wydawnictwo: Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2012, s. 9.

²⁸ J. MARCZEWSKI, A. STRYCHARCZUK, *Apoteoza godła heraldycznego biskupa Macieja Grzegorza Garnysza w łacińskich wierszach herbowych w rubrycelach diecezji chełmskiej*, ABMK 104(2015), s. 167-187; CIŻ, *Apoteoza godła heraldycznego biskupa Wojciecha Skarszewskiego w łacińskich wierszach herbowych w rubrycelach chełmsko-lubelskich i lubelskich*, „Roczniki Humanistyczne” 63(2015), z. 3, s. 149-176.

²⁹ Ł. KRUCKI, *Rubrycele i schematyzmy*, s. 28.

liturgicznego. Ponadto w tej części zamieszczano informacje praktyczne, odnoszące się m.in. do czasu błogosławienia małżeństw.

Najważniejszą częścią rubrycel jest sam kalendarz liturgiczny. Pierwotnie rozpoczynał się on 1 I a kończył 31 XII, pokrywał się zatem z rokiem kalendarzowym. Taka praktyka przymuszała redaktorów i wydawców interesujących nas druków do tego, żeby rubrycele były wydrukowane i dostarczone do odbiorców przed rozpoczęciem się nowego roku. Od 2001 r. zastąpiono praktykowaną formę rubrycel kalendarzem odpowiadającym obchodom roku liturgicznego, co już wyżej zostało zasygnalizowane.

Wartym zauważenia jest fakt, że w rubrycelach pochodzących z XVIII w., po kalendarzu liturgicznym obowiązującym w archidiecezji gnieźnieńskiej, dodawano kolejny kalendarz, który był dostosowany do potrzeb wybranych kościołów kolegiackich. Początkowo odnosił się on do kolegiaty św. Jerzego na Zamku Gnieźnieńskim (od lat 60. XVIII w. do 1788 r.), później kolegiaty łowickiej (do 1792 r.). Po 1793 r., a więc zajęciu Wielkopolski przez Fryderyka Wilhelma II, zarzucono jednak tę praktykę. Wprowadzono natomiast inny kalendarz – dla „dawnego archidiaconatu kamińskiego”, czyli obszaru nadnoteckiego, który pozostał w granicach kanonicznych archidiecezji gnieźnieńskiej, gdy pozostała jego część weszła w skład diecezji chełmińskiej. Kalendarz ten był opracowywany przez cały okres niewoli narodowej.

Istotną częścią każdej rubryceli były także dodatki w postaci zamieszczanych tekstów nabożeństw i modlitw, które duchowieństwo miało obowiązek propagować wśród wiernych. Dodatki te szczególnie istotne okazały się po zakończeniu obrad Soboru Watykańskiego II, gdy w rubrycelach zamieszczano nawet całe formularze mszalne wraz z przypisanymi na poszczególne dni roku liturgicznego i stosownymi czytaniem mszalnymi. Ponadto, od 1895 r. zamieszczano również informację o obowiązku adoracji Najświętszego Sakramentu w poszczególnych parafiach archidiecezji (*Ordo adorationis perpetuae SS. Sacramenti in archidioecesi Gnesnensi*). Praktyka ta kultywowana jest i obecnie.

Z rubrycelami gnieźnieńskimi łączą się również pouczenia pastoralne. Już w najstarszym druku przechowywanym w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie, opracowanym na rok 1535, znajduje się stosowny tekst z tej dziedziny, zatytułowany *Adhortatio pastorum ad curam gregis Dominici*. Od XVIII w. zaczęto systematycznie publikować w interesujących nas drukach ważniejsze rozporządzenia Stolicy Apostolskiej, arcybiskupa gnieźnieńskiego bądź Konsystorza Generalnego w Gnieźnie odnoszące się do spraw duszpasterskich i dyscyplinarnych. Część ta obecna jest również we współczesnych

kalendarzach liturgicznych, z tym jednak, że aktualnie koncentruje się ona na ogłoszeniach kościelnych, np. pod konkretnymi datami podając informacje o zbiórkach tacy na określony przez władzę duchowną cel, terminach dni skupienia dla kapłanów, czy też kolejnych rocznicach związanych ze śmiercią księży, zachęcając w ten sposób duchownych do modlitwy w ich intencji.

Do konstytutywnych części rubrycel archidiecezji gnieźnieńskiej przynależał również – od 1822 r. – aniuersarz, czyli kalendarz przeznaczony dla użytku kościoła metropolitalnego (katedry gnieźnieńskiej). Pojawił się on w okresie zawiązania unii personalnej między Gniezmem a Poznaniem i przygotowywany był do 1919 r. Jego konstrukcja ustalała w porządku chronologicznym (od stycznia do grudnia) intencje mszalne, które kanonicy Kapituły Metropolitalnej musieli odprawić. Obejmowały one intencje za zmarłych ordynariuszy, biskupów pomocniczych, kanoników katedralnych oraz dobrodziejów kościoła katedralnego.

Ewolucja gnieźnieńskich rubrycel doprowadziła w 1929 r. do wytworzenia się – o czym już wspomniano – odrębnego druku, czyli rocznika diecezjalnego. Wydawnictwo to przejęło wiele elementów z rubryceli, z którą przez długi okres było „genetycznie” związane jako jej część schematyzmowa. W tym miejscu należy jednak zauważyć, iż roczniki zostały znacznie rozbudowane w warstwie informacyjnej. Już pierwsze ich wydania zawierały informacje odnoszące się do osób i instytucji ogólnokościelnych, do których zaliczeni zostali: papież, Kolegium Kardynalskie, nuncjusz oraz krajowy episkopat.

Najwyższym hierarchą Kościoła, wymienianym w gnieźnieńskich schematyzmach, był Ojciec św. Jako pierwszy w interesujących nas publikacjach został wymieniony Leon XIII. Jego rozbudowany biogram pojawił się w 1880 r. w druku noszącym tytuł *Elenchus ecclesiarum et cleri archidioecesis: I. Posnaniensis et II. Gnesnensis 1874-1880*. Następnie praktyka ta stała się normą, ale w skróconej formie. Przygotowywane noty ograniczały się do podania najważniejszych danych z życia kolejnych następców św. Piotra (od Leona XIII do Franciszka), a więc dat urodzenia, święceń kapłańskich, konsekracji biskupiej, kreacji kardynalskiej, wyboru na Stolicę Piotrową oraz inauguracji pontyfikatu (wcześniej koronacji). W poszerzonych rocznikach, wydawanych z racji jubileuszy i rocznic archidiecezjalnych, zamieszczano również fotografie przedstawiające Jana Pawła II, Benedykta XVI i Franciszka. W 1952 r. po raz pierwszy zamieszczono herb i dewizę papieża Piusa XII, co też powtórzono w 1958 r. Od 2004 r. praktyka ta stała się normą dla kolejnych roczników.

W roczniku archidiecezjalnym z 1929 r. uwzględniono pełny skład Kolegium Kardynalskiego. W nim także wymieniono wszystkich aktualnych hierarchów Kościoła katolickiego w Polsce. Do praktyki tej powrócono jeszcze dwukrotnie na początku lat 30. XX w. (1930, 1931). Później jednak, z przyczyn edytorskich, została ona zarzucona. W okresie powojennym skład polskiego episkopatu pojawił się jedynie w roczniku z 2005 r.

Nie można nie wspomnieć, że w schematyzmach gnieźnieńskich znajdują się także informacje odnoszące się do urzędującego w Polsce nuncjusza. Dane personalne urzędującego nuncjusza redagowano na wzór not odnoszących się do papieża, arcybiskupa gnieźnieńskiego oraz biskupów pomocniczych. W rocznikach z lat 1997, 2000, 2005, 2010 zamieszczono ponadto fotografie nuncjusza – arcybiskupa Józefa Kowalczyka, a w druku z 2017/2018 arcybiskupa Salvatore Pennacchio. Roczniki z lat 2004-2017/18 uwzględniają również herb nuncjusza.

W schematyzmach archidiecezji gnieźnieńskiej z okresu międzywojennego (od 1922 r.) zamieszczano informacje odnoszące się do ordynariusza chełmińskiego Augustyna Rosentretera i jego biskupa pomocniczego Jakuba Klundera. Był to efekt istniejącego związku metropolitalnego, bowiem diecezja chełmińska znajdowała się w metropolii gnieźnieńsko-poznańskiej. Praktykę tę zaniechano jednak po 1925 r., a więc po reorganizacji metropolii i diecezji Kościoła w Polsce, która się dokonała na mocy bulli papieża Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas*³⁰.

Istotnymi informacjami, zamieszczanymi w schematyzmach, są dane odnoszące się do ordynariusza, jego biskupów pomocniczych oraz obsady personalnej centralnych urzędów i instytucji diecezjalnych. Informacje o aktualnym arcybiskupie gnieźnieńskim pojawiły się już w najstarszych znanych rubrycelach z XVI w. Wówczas w interesujących nas drukach zamieszczano jedynie herb hierarchy, w XVIII w. stemmat. Od pontyfikatu Juliusza Dindera zaczęto podawać biskupią dewizę. Dopiero w 1869 r. wprowadzono osobną i rozbudowaną notę biograficzną odnoszącą się do arcybiskupa, którym był wówczas Mieczysław Halka Ledóchowski³¹. Rozbudowana nota tego hierarchy pojawiła się w specjalnym elenchusie z 1880 r. i nawiązywała do biogramu papieża Leona XIII. Później jednak powrócono do przyjętych wcześniej schematów ograniczając się jedynie do uwzględnienia daty urodzenia,

³⁰ TENŻE, *Reorganizacja archidiecezji gnieźnieńskiej na podstawie bulli cyrkumskrypcyjnej „Vixdum Poloniae unitas” z 1925 roku*, RT 62(2015), z. 4, s. 185.

³¹ W schematyzmach poznańskich praktyka ta została zastosowana w 1867 r., a właściwie już w 1866 r., gdy zamieszczono biogram poznańskiego wikariusza kapitulnego, którym był wówczas ks. Józef Brzeziński. Zob. M. BANASZAK, *Elenchy i roczniki*, s. 252.

święceń kapłańskich, konsekracji biskupiej i kreacji kardynalskiej w przypadku Edmunda Dalbora, Augusta Hlonda, Stefana Wyszyńskiego i Józefa Glempa. Z przyczyn politycznych w okresie niewoli narodowej zakazywano arcybiskupom gnieźnieńskim używania tytułu prymasa Polski, stąd też nie był on stosowany aż do 1922 r. W tym czasie uwypuklono inny tytuł przysługujący arcybiskupom gnieźnieńskim od 1515 r. – legata urodzonego (*legatus natus*). Godność ta była przywoływana we wszystkich elenchach wydawanych do 1979 r. Zrezygnował z niej dopiero prymas Józef Glemp³². W rocznikach z lat 1974, 1979, 1982, 1997, 2000, 2005, 2010 i 2017/2018 zamieszczono dodatkowo fotografie przedstawiające aktualnych ordynariuszy gnieźnieńskich, więc Stefana Wyszyńskiego (1949-1981), Józefa Glempa (1981-1992), Henryka Muszyńskiego (1992-2010) i Wojciecha Polaka (od 2014). Niestety, w usamodzielnionych elenchach niesystematycznie zamieszczano herby kolejnych gnieźnieńskich hierarchów, jak i biskupie dewizy. Od 1929 r. do wybuchu wojny w żadnym druku nie przedstawiono stosownego wyobrażenia heraldycznego. Po zakończeniu wojny zaczęto stopniowo przywracać zarzuconą praktykę. Herb arcybiskupa pojawił się w 1952 i 1958 r., a następnie – już systematycznie – od 1998 r. Podkreślić należy, że w okresie *sede vacante* informacje o ordynariuszu zastępowano – z przyczyn oczywistych – biogramami wikariuszy kapitułnych, którzy administrowali podówczas archidiecezją gnieźnieńską.

Oprócz not o arcybiskupie, od 1869 r. zaczęto przygotowywać analogiczny biogram odnoszący się do biskupa pomocniczego, jednego lub kilku. W rocznikach z lat 1997, 2000, 2005, 2010 i 2017/2018 zamieszczono dodatkowo fotografie portretujące auksyliariuszy, a także uwzględniono wykazy gnieźnieńskich biskupów pomocniczych (od średniowiecza do współczesności), co zresztą i wcześniej było sporadycznie praktykowane. W drukach z 1952 i 1958 r. po raz pierwszy pojawiły się wyobrażenia herbów gnieźnieńskich sufraganów. Na stałe zwyczaj ten przyjął się dopiero w 1998 r. Po 1991 r. w schematyzmach gnieźnieńskich zaczęto zamieszczać informacje o biskupach przechodzących na emeryturę: Janie Czerniaku (1989; †3 II 1999), Szczepanie Wesołym (2003, †28 VIII 2018), Henryku Muszyńskim (2010), Bogdanie Wojtusiu (2012) oraz Józefie Kowalczyku (2014).

W kolejnych rocznikach nie brakuje również informacji odnoszących się do obsady poszczególnych instytucji centralnych: Konsystorza Generalnego w Gnieźnie, przekształconego w 1927 r. w Kurię Metropolitalną i Trybunał Metropolitalny, Kapituły Metropolitalnej oraz kapituł kolegiackich:

³² Tytuł ten był jednak nadal przywoływany w schematyzmach warszawskich.

św. Jerzego na Zamku Gnieźnieńskim, bydgoskiej (1993-2004), chodzieskiej (od 2009 r.) i kruszwickiej (od 1821 r.), jak również Prymasowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Gnieźnie. Ponadto zamieszczane są informacje o kapłanach odznaczonych godnościami papieskimi. Takowy spis pojawia się m.in. w 1915 r., co później stało się normą. W okresie istnienia II Rzeczypospolitej, po usamodzielnieniu się roczników diecezjalnych, uwzględniano również odznaczone przez papieża osoby świeckie (szambelani *di Spada e Cappi*). Praktyki tej, odnośnie do laikatu, zaprzestano jednak po 1945 r.

Oprócz informacji odnoszących się do centralnych urzędów archidiecezji w schematyzmach gnieźnieńskich od 1806 r. dużo miejsca poświęcano organizacji terytorialnej arcybiskupstwa. Czyniono to odzwierciedlając aktualne podziały administracyjne Kościoła gnieźnieńskiego, które początkowo opierały się na systemie archidiaconatów, dekanatów i parafii. Nieco inaczej podchodzono jedynie do kwestii funkcjonowania archidiaconatu kruszwickiego, dołączonego do archidiecezji gnieźnieńskiej w 1821 r. Informacje odnoszące się do tej jednostki administracyjnej umieszczane były aż do 1868 r. dopiero po przedstawieniu innych archidiaconatów (lub ich części) wywodzących się z „historycznego” terytorium arcybiskupstwa. Różnice te zniknęły dopiero po zarzuceniu systemu archidiaconalnego, a ten przestał być wymieniany w schematyzmach gnieźnieńskich właśnie w 1868 r. W jego miejsce wprowadzono podział dekanalny, utrzymany w kluczu alfabetycznym, choć zdarzały się okresy, gdy dekanat(y) gnieźnieński(e) wyłączano z szeregu i od nich rozpoczynano omówienie organizacji administracyjnej archidiecezji gnieźnieńskiej. Generalnie jednak zachowywano rozwiązanie polegające na porządku alfabetycznym, który następnie stosowano także wobec parafii funkcjonujących w obrębie poszczególnych dekanatów.

Przy zagadnieniu organizacji dekanalnej podawano również wykazy dziekanów i wicediekanów, asystentów dekanalnych Akcji Katolickiej (w okresie międzywojennym), dekanalnych wizytatorów nauki religii oraz, co oczywiste, szeregowego duchowieństwa – proboszczów i wikariuszy, którzy na co dzień zajmowali się działalnością duszpasterską. W okresie międzywojennym (m.in. w 1934 i 1938 r.) uwzględniono także spisy członków stowarzyszeń i instytucji katolickich (nie tylko osób duchownych, ale i świeckich). Roczniki archidiecezji gnieźnieńskiej z lat 2003, 2005, 2010 oraz 2017/2018 zawierają dodatkowo zdjęcia kapłanów inkardynowanych w tym czasie do archidiecezji gnieźnieńskiej.

Schematyzmy gnieźnieńskie, przekształcone w roczniki archidiecezji gnieźnieńskiej, dzięki bogactwu informacji stanowią także cenne źródło dla badań z zakresu geografii historycznej, czy też demografii. Jednym z najcenniejszych druków do poznania tych zagadnień jest wspomniane już opracowanie ks. Jana Korytkowskiego, zatytułowane *Brevis descriptio historico-geographica ecclesiarum archidioecesis Gnesnensis et Posnaniensis*. Dzieło to po raz pierwszy w sposób szczegółowy omówiło bowiem stan wszystkich parafii, wraz z uwzględnieniem funkcjonujących w nich bractw, szpitali i sierocińców. Przedstawiło również zwięźle historię każdej parafii przynależnej zarówno do archidiecezji gnieźnieńskiej, jak i archidiecezji poznańskiej. Tak obszerne informacje ponownie zaczęto publikować dopiero w rocznikach wydawanych z okazji ważnych dla archidiecezji rocznic obchodzonych na przełomie XX i XXI w. Nie oznacza to jednak, że pozostałe elenchy nie dostarczają istotnych w tym zakresie informacji³³. Reprezentatywne są zwłaszcza te, które opublikowano po zmianach granic archidiecezji w 1925, 1992 i 2004 r., gdyż niejako z „autopsji” uwzględniły zachodzące przemiany. Elenchy wydawane w XX i XXI w. systematycznie wymieniają wykazy miejscowości przynależnych do parafii, a w większych ośrodkach podają nazwy ulic wytyczających okręg parafialny. W drukach pochodzących z okresu międzywojennego można natomiast odnaleźć informacje o rozmieszczeniu stacji kolejowych i urzędów pocztowych, co może przydać się w pracy badawczej historykom różnych gałęzi życia społecznego. Wówczas również zaczęto podawać numery telefonów poszczególnych instytucji i osób duchownych, co zostało jeszcze bardziej rozwinięte w publikacjach współczesnych.

Roczniki wydawane po wojnie (w 1966, 1971, 1974, 1979, 1982 i 2004 r.) zostały zaopatrzone w mapę archidiecezji uwzględniającą aktualny podział na dekanaty. Ciekawą mapę zamieszczono na tylnej okładce *Rocznika archidiecezji gnieźnieńskiej* z 2004 r. Obrazuje ona rozgraniczenie diecezjalne, którego dokonano na podstawie *Aneksu* do bulli *Totus Tuus Poloniae populus* z 24 II 2004 r.³⁴ Kartogramy odnoszące się do struktury organizacyjnej

---

³³ Od 1831 r. zaczęto systematycznie podawać przy każdej parafii liczbę zamieszkujących ją wiernych, co stanowi ważne źródło do podejmowania badań demograficznych. Analogiczną praktykę przyjęto równocześnie przy redagowaniu schematyzmów poznańskich. Zob. M. BANASZAK, *Elenchy i roczniki*, s. 252.

³⁴ Ł. KRUCKI, *Zmiany terytorialno-organizacyjne archidiecezji gnieźnieńskiej w następstwie „Aneksu” do bulli cyrkumskrypcyjnej „Totus Tuus Poloniae populus” z 2004 r.*, „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski” 9(2014), s. 262.

poszczególnych dekanatów zamieszczane były systematycznie także w rocznikach pochodzących z lat 1994-2003.

Istotnym elementem elenchów są dane liczbowe dotyczące wielkości poszczególnych parafii, czasem całych dekanatów. Pozwalają one odzwierciedlić rozwój poszczególnych wspólnot parafialnych, aczkolwiek należy pamiętać, że liczby te mogą czasami odbiegać od rzeczywistości. Przyczyn takiego stanu należy upatrywać w kilku czynnikach: braku aktualizacji danych (te same wartości liczbowe powielane przez kilka lat), w świadomym zaniżaniu wielkości parafii przez proboszczów (w celu umniejszenia obciążeń fiskalnych), w błędach popełnianych przez redaktorów bądź też wydawców druków.

Od 1831 r. w elenchach gnieźnieńskich zaczęto systematycznie zamieszczać spisy zakonników i siostr zakonnych przebywających w klasztorach lub domach zakonnych ulokowanych na terenie archidiecezji. Zasadniczo były one wymieniane w ramach organizacji dekanalnej i uwzględniały pełne wykazy przełożonych i członków poszczególnych wspólnot, co jest szczególnie ważne w związku z przeprowadzoną w XIX w. w zaborze pruskim kasatą zakonów. Zwyczaj odnotowywania członków zakonów i zgromadzeń zakonnych w rocznikach archidiecezjalnych aktualny jest także obecnie, aczkolwiek nie można zapomnieć, że i poszczególne rodziny zakonne wydają własne schematyzmy w ramach macierzystych prowincji.

Ważnym materiałem do prowadzenia badań historycznych – np. w dziedzinie prozopografii – są zestawienia uwzględniające kapłanów według dat święceń, cenzusu wykształcenia (posiadanych stopni i tytułów naukowych), pełnionych przez nich specjalnych funkcji (kapelani szpitalni, więzienni i wojskowi, prefekci szkół). Wykazy duchownych pochodzących z innych diecezji, lecz przebywających na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej, kapłanów do niej inkardynowanych, ale posługujących poza jej granicami, emerytów, księży bez oficjum oraz duchownych zmarłych w nieodległym czasie (w ostatnim roku lub nieco dłuższym okresie). Szczególny charakter w tej dziedzinie posiada *Rocznik archidiecezji gnieźnieńskiej* z 1947 r., który uwzględnia straty personalne księży i kleryków archidiecezji z czasu II wojny światowej, aczkolwiek niekompletne.

W opracowaniu o gnieźnieńskich rubrycelach i schematyzmach nie można pominąć informacji ściśle wydawniczych. Należy zatem przyjrzeć się takim zagadnieniom, jak: tytuły druków, ich autorzy lub redaktorzy, miejsce i data wydania, nakład oraz język.

Pierwotnie rubrycele archidiecezji gnieźnieńskiej, ukazujące się od XVI w., określane były jako *Rubricella*. Z czasem jednak zrezygnowano z tej nazwy i w jej miejsce zaprowadzono w początkach XVIII w. tytuł *Directorium Divini officii*. Określenie to zostało utrzymane również po 1760 r., gdy do tradycyjnej rubryceli zaczęto dodawać część schematyzmową. Niewielką modyfikację w tytułaturze druku wprowadzono w 1803 r., zamieniając kolejność poszczególnych wyrażień. Odtąd, aż do 1922 r., gnieźnieńskie elenchy systematycznie nazywano *Directorium officii Divini*. Nie oznacza to jednak, że od tej reguły nie czyniono wyjątków. W 1840 r. ukazał się kalendarz liturgiczny bez dodatku schematyzmowego, który został określony jako *Ritus ordinandi officii Divini pro archidioecesi Gnesnensis*. Po zakończeniu Kulturkampfu w celu „uzupełnienia” serii druków zaniechanych pod wpływem pruskiej cenzury opublikowano dwa samodzielne schematyzmy. Pierwszy z nich – z 1880 r. – nosił tytuł *Elenchus ecclesiarum et cleri archidioecesis: I. Posnaniensis et II. Gnesnensis 1874-1880*, drugi natomiast opracowany przez ks. Jana Korytkowskiego określony został jako *Brevis descriptio historico-geographica ecclesiarum archidioecesis Gnesnensis et Posnaniensis*. W 1922 r. dokonano zmiany tytułu na *Ordo officii Divini recitandi sacrique peragendi in usum dioecesium Gnesnen[sis] et Posnanie[nsis]*. Istotna transformacja nomenklatury druków wiązała się z ich reformą dokonaną w 1929 r. Odtąd pojawiły się dwa typy wydawnictw – kalendarze liturgiczne i roczniki diecezjalne. Pierwsze ze wspomnianych zachowały swoje dotychczasowe nazewnictwo utrzymane do 1946 r. Po tej dacie wprowadzono w tytule zaktualizowany zapis, który brzmiał: *Ordo officii Divini recitandi sacrique peragendi in usum archidioecesis Gnesnensis nec non Almae Basilicae Primatialis*. W 1970 i 1971 r., na skutek reform Soboru Watykańskiego II, zaczęto stosować spolszczoną wersję dotychczasowego tytułu – *Rubrycela, czyli porządek odmawiania Bożego oficjum i sprawowania Mszy św. na użytek archidiecezji gnieźnieńskiej oraz bazyliki prymasowskiej*, po 1972 r. wprowadzono jednak nowe określenie – *Kalendarz liturgiczny, czyli porządek odmawiania Bożego oficjum i sprawowania Mszy św. na użytek archidiecezji gnieźnieńskiej oraz bazyliki prymasowskiej*. Kolejnej modyfikacji dokonano z polecenia arcybiskupa Henryka Muszyńskiego w 2001 r. Polegała ona na uproszczeniu dotychczasowego nazewnictwa publikacji. Odtąd omawiany druk nosi tytuł *Kalendarz liturgiczny archidiecezji gnieźnieńskiej, czyli porządek sprawowania Mszy św. i Liturgii Godzin*. Podobnie rzecz się miała z nazewnictwem schematyzmu. W 1929 r. otrzymał on oficjalną nazwę *Rocznika archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej* i zachował ją do 1938 r.

W 1945 r. opublikowano druk zatytułowany *Spis kapłanów archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej*, a następne elenchy przygotowywane od 1947 r. określane były jako *Roczniki archidiecezji gnieźnieńskiej*. Od tej reguły kilkakrotnie jednak odstąpiono przyjmując inną tytulaturę: *Spis duchowieństwa i parafii archidiecezji gnieźnieńskiej* (1985, 1988) oraz *Spis instytucji, parafii i duchowieństwa archidiecezji gnieźnieńskiej* (1993, 1994).

Dzięki zamieszczanym w rubrycelach i schematyzmach adnotacjom możemy określić ich autorów bądź redaktorów. W XVIII i XIX w. autorstwo schematyzmu uwypuklone było w tytule. Wiek XX przyniósł w tej dziedzinie zmianę. Uproszczenie, a następnie zmiana tytułu druków sprawiły, że nazwiska ich twórców zostały często pominięte. Niedogodność ta występuje zwłaszcza w publikacjach z okresu międzywojennego, jak i z pierwszych lat powojennych. Później nazwiska redaktorów starano się zamieszczać przynajmniej w stopce redakcyjnej. Dzięki temu możemy odtworzyć – przynajmniej częściowo – twórców interesujących nas druków. Na przestrzeni wieków byli to księża: Tomasz Przedziński (1749-1784), Piotr Nolasco Popławski (1785-1808?), Albin Dutkiewicz (1811-1822 i 1827-1834), Bartłomiej Kaszyński (1824-1826), Jan Maksymilian Klupp (1836-1845), Maciej Dorszewski (1846-1847), Ludwik Buske (1848-1850), Maciej Błaszkiwicz (1851-1859), Karol Wojczyński (1860), Ignacy Sumiński (1861), Marcin Nożewnik (1862-1864), Romuald Ziółkowski (1865-1887), Jan Korytkowski (1888), Maksymilian Kubliński (1889-1894), Ignacy Goczkowski (1895-1909), Antoni Duliński (1910-1920), Leonard Kurpisz (1923) oraz Andrzej Wronka (1925)³⁵. Po 1926 r. następuje luka w określaniu redaktora. Z informacji zawartych w „Miesięczniku Kościelnym dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej” można się jedynie dowiedzieć, że w okresie międzywojennym publikacje były przygotowywane przez Kancelarię Prymasa Polski³⁶. W okresie powojennym, dopiero od 1995 r., zaczęto na nowo uwzględniać kolejnych redaktorów rubrycel. Wówczas byli nimi księża: Andrzej Grzelak (1995-2001), Krzysztof Prus (2001-2010/2011), Krzysztof Stawski (2011/2012) oraz Jakub Dębiec (od 2012/2013). Jeżeli zaś chodzi o analogiczną kwestię

³⁵ Z racji, że wspomniani autorzy byli jedynie twórcami rubrycel, stąd też tylko Jan Ignacy Korytkowski jako wybitny historyk, autor m.in. prac: *Pralaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. 1-4 (Gniezno 1883), *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od r. 1000 aż do r. 1821*, t. 1-5 (Poznań 1887-1892) doczekał się stosownego opracowania. Zob. F. STOPNIAK, *Korytkowski Jan Ignacy*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 2, red. H.E. Wyczawski, Wydawnictwo ATK, Warszawa 1982, s. 360-362.

³⁶ „*Ordo Officii Divini*” i „*Elenchus*”, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej” 43(1928), nr 12, s. 86-87.

odnoszącą się do roczników diecezjalnych, to ich autorstwo możemy określić dopiero od 1971 r. W tym czasie prace redakcyjne nad nimi podjęli księża: Stefan Ciechanowski (1971), Kazimierz Kociński (1974), Stanisław Fimiak (1979), Andrzej Białczyk (1982, 1985), Andrzej Jasiński (1988 i 2000-2002), Andrzej Grzelak (1991-1994), Zenon Niemczyk (1994), Czesław Pest (1997), Krzysztof Prus (1998, 2003-2007) oraz Zbigniew Przybylski (od 2008).

Na przestrzeni wieków zmieniały się także miejsca druku gnieźnieńskich rubrycel i elenchusów. Niewątpliwym wpływem na to miały uwarunkowania polityczne, ale także możliwości ekonomiczne i logistyczne archidiecezji. Najstarsze gnieźnieńskie rubrycele pochodzące z 1 poł. XVI w. drukowano w Krakowie³⁷, ale już pod koniec tego stulecia ich druk przeniesiono do Poznania (m.in. drukarnia „Wdowa Jana Wolraba”)³⁸. W stolicy Wielkopolski kontynuowano druk rubrycel także przez całą 1 poł. wieku XVIII. Sytuacja zmieniła się w 1760 r., gdy arcybiskup Władysław Łubieński założył prymasowską drukarnię w Łowiczu. Jej zadaniem było tłoczenie dzieł teologicznych oraz druków okolicznościowych, stąd też oficynie łowickiej powierzono także druk gnieźnieńskich kalendarzy liturgicznych. Tamtejsi drukarze przygotowywali kolejne rubrycele aż do II rozbioru Polski. Nadmienić jednak należy, że w okresie Księstwa Warszawskiego – w 1809 r. – ukazał się jeszcze jeden interesujący nas druk wydany w Łowiczu. W latach 1793-1842 miejscem druku gnieźnieńskich rubrycel i złączonych z nimi schematyzmów ponownie był Poznań³⁹. Determinantą do podjęcia takiej decyzji była niewątpliwie trudna sytuacja najstarszej polskiej archidiecezji, która w dodatku od 1821 r. została złączona unią personalną z archidiecezją poznańską. Wybór miejsca – po trosze wymuszony – zaważył na tym, że zlecenia poligraficzne powierzono najpierw poznańskiej Drukarni Wilhelma Deckera i Spółki, a następnie Drukarni Symonianisa oraz Drukarni Pompei i Spółki. Gniezno, jako miejsce druku własnych pomocy duszpasterskich i liturgicznych, zaistniało stosunkowo późno, bo dopiero w 1843 r., za rządów arcybiskupa Marcina Dunina. Druk dyrektoriów zlecono wówczas oficynie wydawniczej znajdującej się w rękach Ernesta Günthera, przejętej i zmodernizowanej w 1849 r. przez Jana Bernarda Langego⁴⁰. W drukarni tej, zasłużonej dla polskiego piśmiennictwa historycznego i religijnego, ukazywały się one aż do początku lat 20. XX w.

³⁷ *Katalog poloników*, s. 163.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ E. URBANIAK, *Gnieźnieńska oficyna wydawnicza Jana Bernarda Langego*, Wydawnictwo MPPP w Gnieźnie, Gniezno 2013, s. 15.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego znowu powrócono do praktyki wydawania rubrycel i schematyzmów w Poznaniu, choć wówczas wygenerowała to inna okoliczność niż ta z okresu zaborów. Tym razem była nią chęć scentralizowania obu wielkopolskich archidiecezji, a jednocześnie obniżenie kosztów związanych z procesem wydawniczym interesujących nas druków. Cel ten przyświecał także inicjatywie rozdzielenia publikacji na samodzielne rubrycele i schematyzmy. Kolejne tomy kalendarzy liturgicznych oraz roczników archidiecezjalnych ukazywały się nakładem Kancelarii Prymasa Polski, a tłoczono je w Drukarni i Księgarni św. Wojciecha⁴¹.

Po zakończeniu II wojny światowej zarówno kalendarze liturgiczne, jak i roczniki archidiecezjalne zaczęto wydawać nakładem Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie. Miejscem ich druku były kolejno: Poznań (1945), Gniezno (1946-1948), Włocławek (1949-1954), Poznań (1955), Warszawa (1956-1958), Wrocław (1959-1962), miejsce nieokreślone (1963-1965), Warszawa (1966-1968) i od 1969 r. Gniezno. Ważnym wydarzeniem dla omawianego zagadnienia stało się otwarcie w Gnieźnie Prymasowskiego Wydawnictwa „Gaudentinum”. W nim bowiem od 1989 r. zaczęto drukować kalendarze liturgiczne, a od 1991 r. także kolejne tomy *Rocznika archidiecezji gnieźnieńskiej*.

Rubrycele, a następnie rubrycele złączone ze schematyzmami starano się wydawać corocznie, zanim zaczął obowiązywać zamieszczony w nich kalendarz liturgiczny. Sytuacja zmieniła się, gdy oddzielono schematyzm od rubryceli i w ten sposób ustanowiono odrębne kalendarze liturgiczne i roczniki diecezjalne. Wówczas kalendarze liturgiczne nadal starano się przygotować we właściwym czasie, a więc przed upływem roku kalendarzowego (do 2001 r.) lub roku liturgicznego (od 2001/2002). Mniejszą wagę przywiązywano natomiast do terminu publikacji rocznika diecezjalnego. Skutkowało to pojawieniem się nieraz istotnych „luk” w jego ciągłości, aczkolwiek nie zawsze podyktowane to było zaniedbaniem strony kościelnej.

Istotnym zagadnieniem związanym z drukiem rubrycel i schematyzmów gnieźnieńskich staje się określenie nakładu tych wydawnictw. Niestety, można to uczynić dopiero dla okresu powojennego. Wcześniejsze druki nie zawierały bowiem stosownych adnotacji zamieszczanych w stopce redakcyjnej. Interesujące nas w tym miejscu informacje po raz pierwszy zostały uwzględnione w kalendarzu liturgicznym przygotowanym na 1949 r. Wówczas nakład rubrycel wynosił 600 egz. i z biegiem czasu systematycznie wzrastał, w 1990 wynosił 1480 egz. Ta sama prawidłowość odnosi się także

⁴¹ M. BANASZAK, *Elenchy i roczniki*, s. 253.

do roczników diecezjalnych. W 1952 r. było to 500 egz. a w 1982 r. już 1100 egz. Spadek wydawniczy w odniesieniu do interesujących nas druków stał się zauważalny najpierw po 1992 r., a następnie po 2004 r. Wiązało się to ze zmianami terytorialnymi archidiecezji i spadkiem liczby kapłanów.

Językiem rubrycel, a następnie rubrycel połączonych ze schematyzmami, była łacina. Od 1923 r. zaczęto stopniowo wprowadzać w tych drukach język polski, chociaż stanowił on wówczas jedynie margines treściowy. W 1929 r., gdy doszło do rozdziału wydawnictwa na kalendarz liturgiczny i rocznik diecezjalny, przyjęto dwojake rozwiązanie. Rubrycele nadal opracowywano po łacinie, schematyzmy natomiast stały się publikacjami wydawanymi po polsku. Do kalendarzy liturgicznych język narodowy został wprowadzony w 1970 r., co stanowiło efekt recepcji reform Soboru Watykańskiego II. Od-tąd nieprzerwanie roczniki diecezjalne oraz kalendarze liturgiczne przygotowywane są w języku ojczystym.

Reasumując powyższe spostrzeżenia należy podkreślić, że rubrycele, jak i wyrosłe z nich schematyzmy, chociaż na przestrzeni blisko pięciu wieków podlegały nieustannej ewolucji wydawniczej przebiegającej od druku prostych kalendarzy liturgicznych poprzez przygotowywanie ich wraz z częścią schematyzmową aż po wyodrębnienie się dwóch odrębnych wydawnictw – kalendarzy liturgicznych i roczników diecezjalnych, to jednak zawsze zachowywały swój pierwotny charakter użytkowy. Służyły celom liturgicznym i pastoralnym, administracyjnym i informacyjnym. Obecnie zaś stanowią cenne źródło historyczne, z którego nie tylko można, ale wręcz trzeba korzystać. I chociaż są one rozproszone po różnych archiwach i bibliotekach, stanowią materiał historyczny, który często jest już nie do odtworzenia nawet z innych archiwaliów.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie. Zespół: Akta Kurii Metropolitalnej I	
Elench 1946-1949	sygn. 1163
Elench 1949	sygn. 1168
Elench 1950-1956	sygn. 1164
Rocznik archidiecezji gnieźnieńskiej 1957/1958	sygn. 1156

Rocznik archidiecezji gnieźnieńskiej 1958-1969	sygn. 1169
Rocznik 1970-1974	sygn. 1166
Rocznik 1975-1983	sygn. 1167
Rubrycela 1945-1954	sygn. 1171
Rubrycela 1954-1959	sygn. 1172
Rubrycela 1960-1968	sygn. 1170
Rubrycela 1969-1984	sygn. 1155

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Rubrycele i Schematyzmy Archidiecezji Gnieźnieńskiej 1532-2019.
„*Ordo Officii Divini*” i „*Elenchus*”, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej” 43(1928), nr 12, s. 86-87.

OPRACOWANIA

- ALEKSANDROWICZ M., *Gnieźnieńska archidiecezja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, red. L. Bińkowski i in., TN KUL, Lublin 2012, kol. 1173-1174.
- BANASZAK M., *Elenchy i roczniki archidiecezji poznańskiej*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej” 26(1975), nr 10-11, s. 251-254.
- BOGUNIEWSKI J.W., *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*, Wydawnictwo Unum, Kraków 2001.
- BYLINA S., *Schematyzm Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej w latach 1945-1992*, „Rocznik Białoskopodlaski” 24(2016), s. 293-316.
- CHOMENTOWSKA E., *Schematyzmy zakonów męskich z ziem dawnej Rzeczypospolitej z lat 1718-1918. Studium źródłoznawcze*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016.
- ESTREICHER K., *Bibliografia polska*, t. 15, *Stulecie XV-XVIII*, Kraków 1897.
- FAKA M., *Dzieje okupacyjne Kapituły Metropolitalnej w Poznaniu*, „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski” 1(2003), s. 275-292.
- GÓRECKI P., *Opolskie roczniki diecezjalne 1947-2010*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 34(2014), s. 207-230.
- HAŁABURDA M., *Katalog rubrycel diecezji pińskiej 1926-1939 znajdujących się w księgozbiorze Archiwum Diecezjalnego w Drohiczynie*, „Studia Teologiczne” 35(2017), s. 241-260.
- HAŁABURDA M., *Schematyzmy diecezji pińskiej (1926-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 112(2019), s. 151-166.
- KARDYŚ P., *Rubrycele i schematyzmy diecezji żmudzkiej z lat 1853-1914 zachowane w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach*, „Nasza Przeszłość” 126(2016), s. 291-319.
- Katalog Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie*, oprac. L. Formanowicz, Poznań 1930.
- Katalog poloników XVI wieku Biblioteki Jagiellońskiej*, t. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, red. M. Malicki, E. Zwinogrodzka, Kraków 1994.

- KONARSKA-ZIMNICKA S., *Ze zbiorów Archiwum Diecezjalnego w Kielcach. Rubrycele i schematy diecezji tyraspolskiej 1858-1913*, „Archeion” 118(2017), s. 341-364.
- KONIECZNY M., *Rubrycela*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz i in., TN KUL, Lublin 2012, kol. 513-514.
- KOPIEC J., *Schematy diecezji opolskiej z lat 1947-1974*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 61(1992), s. 167-216.
- KRAHEL T., *Schematy diecezji wileńskiej jako źródło historyczne*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 38(1979), s. 111-149; 39(1979), s. 191-233.
- KRAMARZ H., *Schematy galicyjskie jako źródło historyczne*, „Studia Historyczne” 25(1982), nr 1, s. 27-48.
- KRUCKI Ł., *Potencjał archidiecezji poznańskiej po zakończeniu kulturkampfu w świetle „Brevis descriptio historico-geographica ecclesiarum archidioecesis Gnesnensis et Posnaniensis” Jana Korytkowskiego z 1888 r.*, „Roczniki Teologiczne” 61(2014), z. 4, s. 91-127.
- KRUCKI Ł., *Reorganizacja archidiecezji gnieźnieńskiej na podstawie bulli cyrkumskrypcyjnej „Vixdum Poloniae unitas” z 1925 roku*, „Roczniki Teologiczne” 62(2015), z. 4, s. 179-195.
- KRUCKI Ł., *Rubrycele i schematy archidiecezji gnieźnieńskiej. Katalog druków przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie*, Gniezno 2016.
- KRUCKI Ł., *Stan archidiecezji gnieźnieńskiej w świetle „Brevis descriptio historico-geographica ecclesiarum archidioecesis Gnesnensis et Posnaniensis” Jana Korytkowskiego z 1888 r.*, „Roczniki Historii Kościoła” 5(60)(2013), s. 195-218.
- KRUCKI Ł., *Zmiany terytorialno-organizacyjne archidiecezji gnieźnieńskiej w następstwie „Aneksu” do bulli cyrkumskrypcyjnej „Totus Tuus Poloniae populus” z 2004 r.*, „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski” 9(2014), s. 253-269.
- KUMOR B., *Schematy diecezji tarnowskiej z XIX w. jako źródło demograficzne*, „Przeszość Demograficzna Polski” 1(1967), s. 67-87.
- KWAŚNIEWSKI A., *Rubrycele i elenchusy diecezji krakowskiej z lat 1801-1848*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 3(2014), s. 205-245.
- KWAŚNIEWSKI A., *Rubrycele i schematy diecezji kieleckiej (1808-1818)*, „Rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamiennej. Z dziejów regionu i miasta” 4(2013), s. 57-77.
- LIBROWSKI S., *Katalog rubrycel i schematów diecezji i zakonów historycznej Polski znajdujących się w księgozbiorze podręcznym Archiwum Diecezjalnego we Włocławku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 23(1971), s. 213-310; 24(1972), s. 5-94; 25(1972), s. 39-113; 26(1973), s. 89-197; 27(1973), s. 57-130.
- MAŃKOWSKI A., *O dawnych rubrycelach chełmińskich*, „Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej” 78(1935), s. 552-556.
- MARCZEWSKI J., *Rubrycele i schematy diecezji chełmsko-lubelskiej (1818-1992)*, „Roczniki Teologiczne” 65(2018), z. 4, s. 51-71.
- MARCZEWSKI J., *Rubrycele i schematy diecezji łacińskiej diecezji chełmskiej*, „Roczniki Teologiczne” 66(2019), z. 4, s. 21-39.
- MARCZEWSKI J., STRYCHARCZUK A., *Apoteoza godła heraldycznego biskupa Macieja Grzegorza Garnysza w łacińskich wierszach herbowych w rubrycelach diecezji chełmskiej*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 104(2015), s. 167-187.

- MARCEWSKI J., STRYCHARCZUK A., *Apoteoza godła heraldycznego biskupa Wojciecha Skarszewskiego w łacińskich wierszach herbowych w rubrycelach chełmsko-lubelskich i lubelskich*, „Roczniki Humanistyczne” 63(2015), z. 3, s. 149-176.
- MILEWSKA-WAŻBIŃSKA B., *Wprowadzenie do lektury*, w: B. CZARSKI, *Stemmaty w staropolskich książkach czyli rzecz o poezji heraldycznej*, Wydawnictwo: Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2012, s. 9-14.
- MOSKAL T., *Rubrycele i schematyzy diecezji sandomierskiej (1818-1992)*, „Roczniki Teologiczne” 65(2018), z. 4, s. 39-50.
- OBERTYŃSKI Z., *Na marginesie diecezjalnego schematyzmu ormiańskiego*, „Sprawozdanie z Posiedzenia Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 26(1933), z. 7/9, s. 203-214.
- PREJS R., *Pralatura pilska w świetle schematyzmu z 1940 r.*, „Roczniki Teologiczne” 55(2008), z. 4, s. 31-48.
- PROKOP K.R., *Vademecum chronologiczno-bibliograficzne do badań nad hierarchią Kościoła w Polsce i na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków 2018.
- RÓŻAŃSKI M., *Schematyzy diecezji łódzkiej w okresie II Rzeczypospolitej (1922-1939) jako źródło do poznania jej struktury organizacyjnej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 110 (2018), s. 311-326.
- ŚMIGIEL K., *Schematyzy duchowieństwa niemieckiego w Wartheland, 1939-1945*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 36(1978), s. 371-385.
- URBANIAK E., *Gnieźnieńska oficyna wydawnicza Jana Bernarda Langego*, Wydawnictwo MPPP w Gnieźnie, Gniezno 2013.
- ZAMOYSKI G., *Schematyzy diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego jako źródło statystyczno-kartograficzne*, „Rocznik Przemyski” 41(2005), z. 4, s. 127-142.

RUBRYCELE I SCHEMATYZMY ARCHIDIECEZJI GNIEŹNIEŃSKIEJ (1532-2019)

STRESZCZENIE

W archidiecezji gnieźnieńskiej od XVI w. zaczęto opracowywać dla celów liturgicznych i pastoralnych rubrycele, zwane później dyrektoriami. Najstarszy znany druk pochodzi z 1532 r. i wiąże się z rządami abpa Macieja Drzewickiego. W następnych stuleciach rubrycele przechodziły ewolucję. W XVIII w. zaczęto do nich dodawać część schematyzmową. Początkowo był to jedynie spis kanoników Kapituły Metropolitalnej w Gnieźnie i spis zmarłych kapłanów w roku poprzedzającym druk rubryceli. Od XIX w. zaczęto rozbudowywać schematyzm, tak że stał się do dziś istotnym kompendium o ówczesnej sytuacji eklezjalnej archidiecezji gnieźnieńskiej. W 1929 r. nastąpił rozdział druku na dwie publikacje – kalendarz liturgiczny i rocznik diecezjalny. Stan ten utrzymał się do dziś.

Jako że w omawianych drukach oprócz treści liturgicznych i pastoralnych z czasem zaczęto dodawać informacje administracyjne, stąd też druki te stanowią pierwszorzędne źródło historyczne.

Słowa kluczowe: archidiecezja gnieźnieńska; rubrycele; schematyzy.